

tiam dicitur, dumque ferre despectionem non potest, detegendo semelipsum in ostentatione gloriatur. Unde scriptum est: Melior est patiens arrogante, quia videlicet eligit patiens qualibet mala perpeti, quam per ostentationis vitium bona sua occultata cognosci. Contra eligit arrogans bona de se vel falsa factari, ne mala possit, vel minima perpeti.

10. NE SIS VELOX AD IRASCENDUM: QUIA IRA IN SINU STULTI REQUIESCIT. — Hebraea, *ne precipites in spiritu tuo ad exardescendum, quia exardescencia in sinu stulti requiescit*; hebraeum enim *עצב* *caus* significat iram ardentem, exardescencia. Unde Septuaginta et Syrus vertunt, *furorem*. « Ira enim brevis furor est, » ac parit furorem diuturnum, qui per cedes, rapinas, incendia grassatur, vastatque omnia tam privata, quam publica; Arabicus, *ne curas, ut irascaris in spiritu tuo, quia ira in gremio stultorum requiescit*; Thaumaturgus, *furor et primus indignationis impetus cohibendus est, ne praecipit in iram (cui stulti servant) feratur*; Symmachus, *noli per verba tua ad iracundiam provocare*. Nam, ut ait S. Ephrem, tract. *De Virtute, cap. De ira*: « Ira et irati proprium est vanis rumusculis permoveri, et levicula de causa rixas provocare. »

Coheret haec gnome precedenti, ex eaque velut conclusio educitur, *g. d.* Melior est patiens injuriam arrogante, qui illico injuriam irroganti irascitur, seseque ulciscitur. Ne ergo ob illatam tibi injuriam sis velox ad irascendum: hoc enim est stultorum; sed patienter eam tolera, eamque patientia et prudentia tua non tam verbis, quam factis contrariis refelle et confuta.

Nota: Pro *ne sis velox* hebraice est *אל תהיה רעול*, id est, ne percellaris, ne trepidus, ne festines, ne precipites, uti fervent et precipitant apes, dum illico irascuntur et aculeum infingunt, itaque stulte se examant et inutiles reddunt. Indicat haec vox causam irae esse mentis levitatem, timorem, trepidationem, precipitantiam: haec enim visa vel audita aliqua levi injuria, timet famam vel res suas perdere; ideoque pusillanimes, pervi iudicii et animi, quales sunt feminae, pueri, stulti, cito irasci; graves vero, cordatos magnoque animo et iudicio pradtos, puta sapientes aegre tardeque irasci, quia gravitate sua et constantia indignum censent cito irasci, atque ob rem levem, nec satis consideratam perturbari.

Vetat ergo haec gnome non omnem iram, sed citam et subitam, eoque nomine tacite lentam tardamque permittit: haec enim irascimur peccatoribus et peccatis, eosque corripimus, castigamus, plectimus. Unde ira a natura data est homini quasi « cor fortitudinis, » ait Cicero, *IV Tuscul.* « Et quasi bonarum actionum ministra, » ait S. Basilus, *orat. Contra iram*; ac « virtutis instrumentum et ancilla, » ait S. Gregorius, *V Moral. cap. xxxi*. Tam ergo vitiosum est esse *irasci*, quam

irasci, id est, carere omni ira, quam praecipites esse ad iram.

Porro Chaldaeus accipit iram, qua peccator irascitur, dum a Deo punitur. Sic apud habet: « Et in tempore, quo veniet super te correctio de caelis, ne festines in anima tua, ut irascaris, neque dicas verba blasphemiae adversus coelestem. Si tu patienter sustines, dimittit tibi; si tu eris contumax, et irascaris, scito quoniam furor in sinu stultorum requiescit, donec perdat. »

Verum melius alii passim haec intelligunt de ira, qua irascimur homini, aut creaturae noxam aliquam inferenti. Nam, ut ait S. Ambrosius, *I Offic. cap. vi*: « Qui cito movetur injuria, facit se dignum videri contumelia, dum vult indignus videri. »

Porro sub ira vetatur vindicta, quam parat ira, *g. d.* Ne sis velox ad irascendum, ut in verba aspera, aut facta, verberaque quibus te vindices illico prorumpas. Ita S. Ambrosius, *Exhort. ad Virg.*: « Quam pulchrum, inquit, est illud: Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit; hoc est, etsi causa sit, quae moveat indignationem, non sit festina vindicta, ne immoderatus calor indignationis exstet. Non potest igitur auferre quod naturalis est motus, sed moram inserit, ut medicina consilii temperet iracundiam. » Probat ex illo: « Irascimini et nolite peccare, » *Psal. iv, 5.* Hinc et S. Hieronymus: « Ira, inquit, juncta superbiae semper desiderat ultionem. » Duo ergo vetat haec gnome: *primum*, ne cito irascamur; *secundum*, ne irati cito prosiliamus in aspera verba vel verbera, sed cito et manus cohibeamus ab ira et vindictae executione.

Porro causae cur cita ira vetatur sunt haec: *Prima*, quia mora iram vel solvit, vel mitigat. Ira enim est instar flammæ, quae simul tota exardescit simulque delatrat et desinit. Unde Seneca, *lib. III De Ira, cap. i*: « Mora, ait, lentum praecipitis mali remedium. » Et S. Hieronymus hic, dum sic explicat: « Non quod concedat tardius irascendum, ideo nunc dicit: Ne festines in spiritu tuo irasci; sed cum furens et recens fuerit ira, dilata facilius sedetur et possit auferre. »

Secunda, quia mora impedit ne ira prosiliat in lites, rixas, cedes caeteramque vindictam; *tertia*, quia mora dat tempus menti, ut rationes excoget, quibus ira sedetur.

Salomonem secuti sunt Plato et philosophi. Plato iratos monent ut seipsos in speculo contemplantur. Nam cum faciem suam furibundam per omnia phrenetico similem viderent, eo dedecore terribi, in posterum ab ira sibi facile temperabant, aut certe eam tardabant. Idem: « Sapiens, ait, cum vituperatur, non irascitur; cum laudatur, non extollitur. » Ita Laertius in ejus Vita. Aristoteles: « Iram, ait, cohibe, quia sicut fumus oculos, sic ira rationem *obscurat*, ut ve-

rum cernere nequeat. » Ita Stobaeus, *serm. 18. Seneca, lib. I De Ira, cap. xv*: « Nihil minus, inquit, quam irasci penitentem decet, cum eo magis ad emendationem poena proficiat, si iudicio lata est; inde est quod Socrates servo ait: Cædem te, nisi irascerer. » Cato iratum ob insano nil differre aiebat, nisi mora, sentiens iram esse brevem insaniam. Ita Plutarchus *lib. De Cohibenda Ira*.

Athenodorus hoc monitum dedit Augusto Caesari cum ei valediceret: « Ira correptus nil dicas aut facias, donec 24 litteras alphabeti Graeci percurreris. Ita Plutarchus in *Apophth. Roman.*, qui et addit Augustum approbando respondisse: « Silentii sunt tuta fidi praemia. » S. Ambrosius, Theodosio imperatori qui ex subita ira jusserat Thessalonicenses ob dejectionem uxoris suae statum ecclesiæ, suggestit ut sanciret sententiam necis ab Imperatore in aliquem latam, non nisi post triginta dies executioni mandari. Sententia enim in innocentes lata revocari potest, at vita innocentis occisi revocari nequit.

Denique S. Jacobus, *cap. i, vers. 19*: « Sit autem, ait, omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, et tardus ad iram. » Vide ibi dicta.

QUIA IRA IN SINU STULTI REQUIESCIT. — Hugo cardinalis *de requiescit* exponit *sedatur*, vacat, cessat, sicut quiescent fluctus, dum sedatur et tranquillatur mare, atque quiescent passiones et tumultus dum pacatur, ut sit antithesis ejus, quod processit, *g. d.* Ne sis citus ad iram, sed nec nimis tardus, quia illud est praecipit, hoc vecordis, stulti et stupidi. Qui enim caret ira, caret mente, ait Sapiens. Et Aristoteles, *Ethic. cap. v*: « Ira vacuitas, ait, minime laudabilis. Nam qui non irascitur pro quibus oportet, et ut oportet, et cum oportet, et quibus oportet, fatui sunt; nam neque sentire, neque dolere videntur. »

Secundo, Chaldaeus: Requiescit, inquit, quia ira poena et vindicta in caput stulti irascens retorquetur, illicque incumbit et in eo requiescit, ut eum pessundet et perdat, dum cogitur subire supplicia ob ea quae temere in ira dixit et perpetravit.

Verum *quod quia non antithesis, nec poenam, sed causam notat, g. d.* Noli cito irasci, quia hoc est stultitiae et stultorum, Hebraice *hesilim*, id est inconstantium, qui facile mutantur. Ira enim in sinu stulti quiescit, ut ipse statim velut ex sinu suo promat et prodatur. Porro sinum non aliud quam ipsam animam appellat, ait Olympiodorus. Ita dicit S. Gregorius, *lib. V Moral. cap. xxx*: « Per iram, ait, sapientia perditur, ut quid, quoque ordine agendum sit omnino nesciat, sicut scriptum est: Ira in sinu stulti requiescit, quia inhiurium intelligentiae lucem subtrahit, cum mentem permovendo confundit.

Exemplum est in Nabal, qui vere Nabal, id est stultus, stulta indignatione contra Davidem exar-

descens, eadem enectus et mortuus est. *I Reg. cap. xxv, vers. 23 et 38.* « Ira enim est signum insipientiae, ait S. Hieronymus, quia quamvis aliquis potens existimetur et sapiens, si iracundus sit, insipiens arguitur. » Unde Campensis vertit, *ne inducas in animum tuum, ut cito irascaris: solent enim fere esse stulti, qui prout sunt ad iram.*

Nota: T^o in sinu multa notat. *Primo*, quod stultus iram habeat familiarem, et ad manum ut illico eam exerat, *g. d.* Tam facile irascitur, quam quis e sinu chartam extrahit, cum e contrario sapiens iram habeat in corde et cerebro, ut non nisi praevia ratione lente eam educat.

Secundo, iram esse in sinu stulti, velut in proprio suo lare et sede, in qua fixe moretur et habitet; unde significat pronitatem et habitum irascendi, *g. d.* Stultus cum minima re tangitur, ex innata, vel per irascendi consuetudinem insita sibi ira continuo irascitur, vociferatur, litigat, pulsatur, verberatur. Ita Olympiodorus: « Caveto, inquit, ne malum iracundiae concipias habitum, ita ut transcat in affectum cordis, » ut ait Psaltes.

Tertio, iram esse amicum stulto, ab eoque foventi, ut eam ad peccus, quasi in sinu gestet, brachiis complectatur et stringat, ei serviat et obsequatur praetextendo calvas rationes, ob quas videatur juste irasci. Ita Thaumaturgus. « O quam solers est iracundia ad fingendas causas fortis! » ait Seneca, *lib. I De Ira, cap. xvi*.

Quarto, iram ejus in anime sinu esse reconditam, ideoque profundam, occultam, intimam, gravem, diuturnam et implacabilem. Hinc affines sunt gnome sapientum, ut S. Job, *cap. v*: « Stultum interficit iracundia. » Salomonis *Proverb. xxvii, 3*: « Grave est saxum, et onerosa arena: sed ira stulti utroque gravior. » *Ecclesi. cap. xxii, 17*: « Super plumbum quid gravabitur? et quod illi aliud nomen quam fatus. »

11. NE DICAS: QUID FUTUS CAUSAE EST QUOD PROPTER TEMPORA MELIORA FUERE, QUAM NUNC SUNT? STULTA ENIM EST HUISCEMODI INTERROGATIO. — Hebraice, *quia non a sapientia (incitatus) hoc interrogares*; Vatablus, *quia non prudenter interrogares*; Campensis, *non enim est prudentis viri talia interrogata*. « Meliora, » intelligit tum physice, id est ditiora, fertiliora, feliciora; tum ethice, id est iustiora, piusiora, sanctiora. Sic Daniel, *cap. ii, vers. 32* et seq. primum Monarchie Assyriorum saeculum vocat *aureum*; secundum Chaldaeorum, *argenteum*; tertium Graecorum, *aureum*; quartum Romanorum, *ferreum*. Porro ultimum Antichristi saeculum erit *plumbum*, id est molestissimum, miserimum et periculosissimum. Jam

Primo, Thaumaturgus hanc gnomen ad sequentem comparationem operum et sapientie refert. Unde sic vertit et explicat, *errant autem qui assunt praeis meliorem (ditioem) vitam concessum, non intelligentes quantum a possessionibus operum sapientia differt*: de hoc enim proxime fiet sermo.

Secundo, Chaldaeus hanc gnomon præcedentibus de calumnia, injuria et ira necit; unde sic vertit, cum injuriam poteris, ne dicas: Qui fit quod vituperas res erant in tuto, et prima illa sæcula esent præstantissima, illiusque ætatis homines recte factis nobis præhærent? quo nomine omnia ad eos prospera et jucunda dimanarent? Sic et Clarius et Lampensis. Porro hoc stultum est interrogare, huius quia omni sæculo fuere multi scelerati, injurii, tyranni; tum quia quisque sui sæculi injurias aspicere, modumque eas prudenter et patienter ferendi, vel saperandi excogitare debet, non vero retrospectæ ad tempora præterita, quæ ad eum non pertinent, nec injurias sui ævi ab eo auferre queunt.

Huc accedunt illi qui censent hoc esse murmur insipientium et stultorum, divinam Providentiam incensantium, quod præcis dederit sapientiam, præbitatem, frugalitatem, ideoque rerum copiam, pacem, vires et robur, quæ posteris subtraxerit: cum constat Deum ex parte sua affatim cuique ætati providisse de bonis, tam animi, quam corporis. Hinc S. Bonaventura censet hæc de frugalitate præcorum, qui sine auro et argento vivebant prædicæ ex frugibus terræ, cum postea effossa ab avaris metalla omnium fuerint instrumenta malorum.

Tertio, Olympiodorus sic explicat: « Quotidie sic stulti homines loqui solent; dicunt enim: Patrum nostrorum temporibus illis præcis locutus Deus hominibus modo per angelos, modo per prophetas solbat; licebat antiquis patribus uxores multas accipere, multas divitias possidere, quæ tamen nobis Evangelicæ lex coercuit. Sunt præterea qui dicunt: Olim me Deus auxilio sue gratiæ protegēbat, nunc vero me penitus solum dereliquit; ideoque bona operari non possum. Hæc autem omnia sunt insipientium verba. Est et alios ita blaterantes audire: Tempestate nostra mundus hic malis hominibus est relictus, alii sunt boni dies, alii vero mali. » Hosce deinde castigans subdit: « Cæterum qui duce virtute suam moderatam vitam, de vita in vitam transit, ac de fide in fidem proficit operibus bonis, neque apud illum est aliqua dierum differentia, sed congruis rationibus novit evertere, quas paulo ante adduximus, stultorum hominum questiones. »

Quarto, S. Hieronymus, quem sequuntur more suo Salomius et Aleutius, tres affert expositiones, quarum prima est literalis, secunda tropologica, tertia allegorica; ait ergo: « Nec vetus seculum præsentii præferas, quia unus utriusque est conditor Deus; virtutes bonos dies viventi faciunt, vitia malos. Ne dicas ergo meliores fuisse dies sub Moysæ et sub Christo, quam modo sunt. Nam et illo tempore plures fuerunt increduli, et dies eorum mali facti sunt, et nunc credentes multi reperuntur, de quibus ait Salvator: Beatiores sunt, qui me non viderunt et crediderunt. » Aliter: « Sic debes vivere, ut semper presentes dies me-

iores tibi sint, quam præteriti, ne cum paulatim decrescere cœperis, dicatur tibi: Currebatis bene, quis vos impedivit veritati non obedire? » Et iterum: « Incipientes spiritu, nunc carne consummamini. » Aliter: « Ne dicas meliora tempora olim Moysæ quam nunc Christi; legis fuisse, quam gratiæ. Si enim hoc volueris querere, imprudenter facis, non videns quantum distet Evangelium a veteri Testamento. »

Omnia hæc apposita sunt et eodem tendunt. Summa hæc gnomo dirigitur et stringitur in homines otiosos, inertes et querulos, qui inopiam, malitiam et infelicitatem sui ævi desidiose lamentantur, ac præteritos, et præterita sæcula præ suo laudant et celebrant: hoc enim homini innatum est vitium, ut nauseet ad presentia, amet absentia et præterita, juxta illud Cornelii Galli de Arte poetica: « Laudat præteritos, presentes dispiciit annos; » et illud Taciti, lib. De Orat.: « Vitium est malignitatis humane, ut vetera semper in laude, presentia sint in fastidio; et velera æque hancque miremur, nostrorum temporum studia rideamus et contemnamus. » Et illud Horatii, lib. II, epist. 1:

Et nisi que terris semota viderem
Temporibus defuncta videri, fastidi et odii.

Rursum senes solent præterita narrare et extollere, ac presentia juvenum facinora ex parte parvi pendere, teste Aristotele lib. II Rhetor. cap. XII, et Plutarcho, tract. De Scipio laudando. Unde Poeta: « Senectus, ait, difficilis, querula et laudatrix temporis acti. » Nonnulli etiam rudes et plebei ipsa tempora incensant, quasi ipsa hæc infelicitatem afferant, qua in re stolidæ errant, cum non temporum, sed hominum otiositas et malitia incusanda sit. Idem enim omnibus fuit et est sol, idem cœlum, eadem sidera et elementa, idem solis et cœlorum motus, eadem temporum series et vicissitudo; nec quisquam ex cœli solisve impulsu, sed ex propria virtute, aut vitio probus est aut improbus. Alii de Deo querunt, quod præcis meliora dederit tempera, quam sibi suisque, ut paulo ante indicavi. Itaque suos mores improbos, ideoque infastos et miseros blasphemæ in Deum, cœlum vel astra rejiciunt, cum sibi ea imputare debent: qui insignis est error et stultitia. Adde quod stulti se cruciant de rebus præteritis, quæ revocari nequeunt, ac interim negligunt præsens virtutis studium. Insuper nosse Emmanuel Sa stultam ait hæc esse interrogacionem, eo quod interrogent rem, que in se clara est et manifesta; nam constat res omnes in deterius ruere, ut videmus præsens arbores, homines, animalia olim vegeta et florentia nunc consenscere, languescere, emori. Idem videtur esse in Ordinibus, Religionibus et statibus Ecclesiæ. Primi enim fideles et religiosi tempore Apostolorum longe sanctiores fuere præsentibus, ut patet de essetis sub S. Marco.

Denique nihil novum sub sole; unde sicut præcis suas habuere virtutes et vitia, sua comoda et incommoda, sic eadem vel similia habent posteri. Nam, ut sapienter ait Plinius Junior, lib. VI, epist. 21: « Sum ex iis, qui mirar antiquos; non tamen, ut quidam nostrorum temporum ingenia despicio. Neque enim quasi lassæ et effocæ est natura, ut nihil laudabile jam pariat; sed sicut nos miramur præcor et præcora, sic posteri nostros et nostra mirabuntur, juxta illud S. Hieronymi, epist. 144: « Ingenium quasi vinum probatur antiquitate. » Unde illud: « Vino veteri utere; » et: « Sapientia est in antiquis. »

Porro constat legem novam meliorem esse veteri et præcora, puta tempus Christi et gratiæ præcora temporis Moysi et judaismi. Adhæc nonnulla sæcula posteriora, sapientiora et meliora fuisse prioribus, quæ fuit seculum tertium, et quartum, quo florere S. Athanasius, S. Augustinus, S. Hieronymus, S. Basilus, S. Chrysostomus, S. Nazianzenus cæterique Ecclesiæ doctores Græci et Latini. Certe nostrum hoc sæculum multa præcedentia superat, tum in doctrina, eaque omni-gena, tum in artibus eximie exultis, tum in rebus bellicis, tum in virtute, religione et sanctitate. Sane nunquam ita excolte fuerunt artes, disciplinae et scientiæ universæ, uti hoc ævo; nunquam tot religiosæ familiæ doctrina, religione et zelo florere, uti hæc ætate; nunquam tot navigationes, mercatores et opes etiam Indicæ Orientis et Occidentis exsistere, uti nostro sæculo.

Demum Salomonis ætate stulla erat hæc interrogatio. Salomon enim opibus, sapientia, regno, felicitate et gloria superavit omnes præcora: quare optimum sub eo sæculum egerunt Israelitæ, ideoque falso tunc morosi nonnulli senes et aristarchi dixerunt: « Quid cause est quod priora tempora meliora fuere, quam nunc sunt? » Occurrunt et respondent nonnulli Salomonem hæc scripsisse post lapsum et de lapsu penitentem, cum jam idololatricam in Israel em invexisset, de qua proinde pii querebantur, dicentes: Quo abiit præcora Abrahæ, Moysi, Davidis fides et religio? Abiit, evanuit. « O domus antiqua, quam dispare domino dominaris! »

Verum valde dubium et incertum est Salomonem hæc scripsisse post lapsum. Nullum enim lapsum, nec penitentiam, toto opere dat indicium. Adde: si penitentem, et præcora hæc scripsit, ergo et præcora religionem abolita jam idololatriæ restituit: hoc enim exigebat vera ejus penitentia. Certe ipse toto hoc libro non aliud facit, quam predicare idolorum verumque creaturarum vanitatem, ac Dei unam veritatem veramque fidem, et morem et cultum, ut proinde nemo hæc de querens, ac præcora religionem ab eo labefactam lamentari posset.

12. UTILIOR EST SAPIENTIA CUM DIVITIIS, ET MAGIS PRODEST VIDENTIBUS SOLEM. — Hebræa, bona est sapientia cum hereditate (sic et Septuaginta præ-

teriositas, id est cum hereditatis distributione, sive hereditatis parte et sorte), et amplius, vel abundantia, vel excellentia est videntibus solem; Arabice, sapientia bona est in immolatione sue sortis, et bonitas ejus prodest iis qui aspiciunt solem, scilicet justitie, puta Christum per fidem. Ita S. Hieronymus.

Chaldaeus addit mansuetudinis præcora sapientia et opibus elogium, quasi hæc spectent ad mansuetam calumniæ et injuriæ tolerantiam, de qua vers. 8 et 9. Sic ergo vertit, bona est sapientia legitima cum hereditate; sed longe melius est in sit vir in mansuetudine cum viris habitatoribus terra, qui videntur bonum et malum sub sole in sæculo hoc.

Hæc gnomo nectitur præcedenti: quia enim ibi in Hebræo sapientia facta est mentio, cum ait: « Quia ex sapientia hoc non interrogares; » hinc de more in sapientia laudam mox excurrit, eamque cum opibus utilem ac potentem ostendit. Quia enim visus est cap. II, vers. 8, opes vituperare, easque vanas pronuntiavit, hinc eorum usum et commodam hic recenset, si nimirum sapientia conjuncte ab ea honeste expendatur. Addit Thaumaturgus responderi hic quæritæ conerentium tempora priora fuisse meliora, id est d'iora (sicut Bonaventura contrarie exponit, scilicet æmeliora, id est pauperiora et frugaliora, ideoque probiora et justiora), dicendo: Esto priora tempora fuerint d'iora, posteriora tamen sunt sapientiora. Sapientia autem melior est divitiis. Jam quoad sensum.

Primo, Thaumaturgus censet hic sapientiam opponi et præponi divitiis, q. d. Utilior est sapientia cum divitiis, id est præ divitiis, aut potius: cum divitiis, » scilicet collata et comparata, q. d. Si sapientiam compares cum divitiis, iis utique utilior deprehendetur. Favet Syrus dum vertit, melior est sapientia vestibus armorum, magis videntibus solem. Verum alii passim censent divitias hic non opponi, sed componi et conjungi cum sapientia. Hoc enim significat Hebræum עוֹלָם עוֹלָם , Græcum εὐνομία , et Latinum cum.

Secundo ergo, R. Isaacus pro sapientiam cum hereditate accipit sapientiam hereditariam, q. d. Utilior est sapientia a parentibus quasi hereditarie accepta, quam hereditas opum; hæc enim sine sapientia parum prodest: at sapientia etiam si sola sit et inops, opes sibi acquirere et comparare novit.

Tertio Cajetanus, q. d. Sapientia cum hereditate, id est cum divitiis hereditariis, utilior est divitiis proprio labore et mercatura partis, quia hæc per mille curas impediunt studium sapientia; illa non, quia sine labore per hereditatem obvenit. *Quarto* et genuine, q. d. Sapientia cum divitiis utilior est, quam sint solæ divitiæ, aut subinde etiam sola sapientia divitiis desoluta, quia utriusque quidem sunt opes, sed utilior est sapientia; utilissima vero est, si opes adjunctas habeat, quia iis sæpe tuenda est dignitas sapientie. Si enim

doctus, princeps, Episcopus, Pontifex sit pauper, docet sit sapientissimus et sanctissimus, tamen a vulgo, infidelibus et hereticis despicitur; sin vero sit dives, timetur et colitur juxta illud: « Dives locutus est, et omnes tacuerunt, etc. Pauper locutus est, et dicunt: Quis est hic? » Rursum opes servant beneficentiae ad juvandum egenos, ad propagandum Dei cultum, fidem et pietatem, uti eum propagavit Constantinus et Carolus cognomento Magni, Theodosius, ceterique sapientes et opulenti Imperatores ac Pontifices, inter quos nuper excellit Gregorius XIII, qui pontificali munificentia aedificatis plurimis collegiis et seminariis, Dei cognitionem et cultum mire ubique dilatavit; cuius proinde virtus, fama et gloria toto orbe perennat, et perennabit in omnia saecula. Ita S. Hieronymus, Alcinus, Lyranus, Hugo Cardinalis et alii. Hinc et Aristoteles, I *Ethic.* cap. x, docet divitias instrumentum esse ad felicitatem acquirendam aptissimum, easdemque materiam virtuti praebere (1).

ET MAGIS PRODEST VIDENTIBUS SOLEM, — id est viventibus; hi enim vident solem. Inveniit divitias tantum prodesse in hac vita, qua solis usura frui-mur: in caelo enim nullus erit earum usus. Unde quidam haec phrasi putat notari longevitatem, q. d. Utilis est sapientia cum divitiis, magisque prodest, si diu videat solem, id est si sit longeva et diuturna vita. Verum hoc alienum est et coactum, aequae ac illud Titelmani, qui sic verit, *prodest illi viventi videntes solem*, q. d. Sapientia antecessit omnibus creaturis, quae sub sole sunt, eumque infuenter. *Tu solem* notat opes sapientem facere clarum et splendidum, praesertim dum publice in conspectu solis opes in pauperes, vel plus usum expendit.

Mystice Olympiodorus: Sapiens, inquit, contemplando solem in Creatoris ejus contemplatione assurgens, divina luce perfunditur. Sapientia cum hereditate ergo est fides cum operibus, quae perducit ad contemplandum solem justitiae. Sic et S. Ambrosius, epist. ad *Sabinum*, per hereditatem hoc loco accipit fidem. S. Hieronymus vero hereditatem accipit pro conversatione bona, per quam finis haeredes caeli. « Vult igitur Ecclesiastes, inquit, docere quanto differant hi qui solem merentur videre justitiae, et habent sapientiam cum conversatione bona, ab his qui absque sapientia vitae tantum et conversationis studium commodarunt. Quod quidem et Daniel ostendit dicens: Intelligentes sermones meos fulgebant ut luminaria caeli, Dan. xii; sive, ut Theodotion interpretatus est, quasi splendor firmamenti; qui vero fecerint sermones meos, quasi stellae caeli. » Idem S. Hieronymus, lib. I *Contra Jovin.*, docet his verbis inveni meliores esse dies poste-

(1) Rosenmüllerus: *Bona est sapientia aequae ac hereditatis*, id est, bona hereditario iure accepta. Particula *prodest* hoc equalitatis vim habet. Et *enim* inveniit est sapientia videntibus solem, viventibus.

riores, quam priores, quia in lege sapientiam carnis mors sequebatur, occidens in Evangelio: sapientiam spiritus hereditas expectat aeterna.

Vigilantius heresiarcha (quem nostri Lutherani et Calvinistae sequuntur) hanc gnomen torsit contra religiosos, qui paupertatem voverunt: Utilior, inquit, est sapientia cum divitiis, ergo sapientia cum paupertate minus utilis est, egenae et sterilis. Respondeo: Id verum est de paupertate involuntaria et coacta, non autem de voluntaria et religiosa, quae ut totam se Deo dedat, opes sponte abdicat, ac studio perfectionis sequitur consilium Christi: « Si vis perfectus esse, vade, vende quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo: et veni, sequere me, » *Matth.* xix, 21. Haec enim paupertas animum erigit super opes omnesque res terrenas, ut iis expedita et memento celsior, in caelo spes et opes sua defigat, totamque se uniat Deo. Opes ergo utiliores sunt ad vitam activam et beneficentiam: paupertas vero utilior est ad studium sapientiae vitamque contemplativam, uti docent non solum omnes Patres, sed et ipse Aristoteles diserte lib. X *Ethic.* cap. viii.

Audi S. Hieronymum, lib. *Contra Vigilant.*: « Quod assertit eos melius facere, qui utuntur rebus suis, et paulatim fructus possessionum suarum pauperibus dividunt, quam eos qui possessionibus venundatis semel omnia largiuntur, non a me, sed a Domino respondebitur: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quae habes, et da pauperibus. Ad eum loquitur, qui vult esse perfectus, qui cum Apostolis patrem et naviculam et rete dimittit. Iste quem tu laudas, secundus et tertius gradus est, quem et nos recipimus, dummodo sciamus prima secundis et tertiis praeferrere. »

Vide eundem, epist. 26 ad *Pammachium*, et 23 ad *Lucinum*, et 34 ad *Julianum*, ubi inter cetera ait: « Unus (Crates philosophus) multarum possessionum pretium projecit in pelagus, dicens: Abite in profundum, male cogitationes: ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. Philosophus glorie avidus et popularis aure vili mancipium, totam simul sarcinam deposuit, et tu te putas in virtutum culmine constitutum, si partem ex toto offeras? Te ipsum vult Dominus hostiam vivam placentem Deo: te, inquam, non tua; quod si te ipsum Domino dederis, et Apostolicae virtute perfectus sequi coperis salvatorem, tunc intelliges ubi fueris, et in exercitu Christi, quam extremum teneris locum. »

S. Hieronymo concinit S. Augustinus, lib. *De Bono conjug.*: « Bene faciebant, ait, qui de sua substantia Christo et discipulis ejus necessaria ministrabant; sed melius, qui omnem substantiam dimiserunt, ut expeditiores eundem Dominum sequerentur. »

Idem docet Cassianus, *Collat.* XXI, cap. xxxiii, et S. Gregorius, lib. *XXXI Mor. esp.* xvii, et S. Am-

brosius, lib. I *Offic.* xxx. Unica gnome rem tetigit nodumque solvit S. Hilarion, teste S. Hieronymo in ejus Vita, qui opes sibi ab Orione oblatas respondit: « Nemo, ait, melius erogat, quam qui sibi nihil reservat. » Vide Bellarminum, lib. *De Monachis*, cap. xlvj, in responsione ad 3. Haec paupertas aeo Salomonis rudibus Judaeis tollique mundo erat incognita, quia a Christus verbo et exemplo in orbem est inducta. Christus ergo ut cetera legis dogmata suis praecipis et consiliis complevit et auxit, sic et hanc Salomonis gnomen: « Utilior est sapientia » cum divitiis, sublimi sua sanctio perfecit et transcendit dicens: « Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum caelorum, » *Matth.* v, 3. Utilis ergo est sapientia sola, utilior est sapientia cum divitiis et beneficentia; at utilissima et perfectissima est sapientia cum opum mundicie totius contemptu, ut tota Deo adhaerent, imo medullitibus inhaerent.

13. SICUT ENIM PROTEGIT SAPIENTIA, SIC PROTEGIT PECUNIA. — Hebraea, sicut in umbra sapientiae, sic in umbra pecuniae (1), scilicet confidit vel conquisceat et secure obdormit homo. Unde Chaldaeus, quia sicut custoditur homo in umbra scientiae, sic custoditur in umbra argenti in tempore, quo facit ex eo elemosinam; S. Hieronymus, in *Comment.*, quia quomodo umbra sapientiae, sic umbra argenti; Syrus, *umbraculum sapientiae, sicut umbraculum argenti*; Arabicus, *sapientia in umbra sua, sicut umbra argenti*. Videntur hi omnes, pro *כסף* *kesel*, id est in umbra, legisse *כסף* *kesel*, id est sicut umbra.

Sensus est clarus, q. d. Utilior est sapientia cum divitiis et pecunia, quia utraque instar umbrae eum protegit, sicutque ei velut umbraculum. *Primo*, ut eum refrigeret in aestu solis, id est tentationis et tribulationis, aequae ac prosperitatis et abundantiae, ne ullum ex rerum inopia vel copia ardoris, puta concupiscentiae, vel impatientiae damnum sentiat, sed ab utraque in caelum sustollat, idque in hac vita, quae non nisi umbra est verae vite. Unde sponsa, *Cantic.* ii, suspirat dicens: « Donec aspires dies, et inclinentur umbrae, » ait S. Hieronymus. *Secundo*, ut eum, imo omnes qui ad se confluunt, abscondant et protegant ab incurso hostium, a quibus eum eruit sapientia, tutatur vel redimit pecunia. *Tertio*, ut eum roborent ad ardua capessenda; sic enim B. Virginii Deum concepturae ait Gabriel: « Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, » ut in te arduum hoc incarnationis Verbi opus peragat, *Luc.* i. *Quarto*, umbra plantis, animalibus et hominibus ardore solis tabescentibus dat respiracionem et vitam: sic eandem dat quoque sapientia, ut sequitur. Unde mystice, sapientia

(1) Rectius, nam in umbra sapientiae est sicut in umbra argenti; *verumtamen praesentia*, i. e. praesentis est scientia, i. e. sapientia. Ratio additur: *sapientia vivificat* (multa vita pericula salutaribus monitis amoliri docens) *possessoris suae*. E contra divitiae.

est Christus de quo ait Jeremias, *Thren.* iv, 20: « Spiritus oris nostri Christus captus est in peccatis nostris: uti diximus: In umbra tua vivemus in gentibus. » Ubi multa in hanc rem annotavi. Ita S. Hieronymus.

Porro Septuaginta implexe vertunt, quia in umbra ejus (graeco *σκιαν*, scilicet *σκιαν*), id est abundantiae, quae praecessit sapientia sicut umbra argenti, q. d. In umbra abundantiae protegitur homo a sapientia, sicut protegitur ab argento et divitiis, uti vertit Vulgata et ceteri. Thaumalurgus tamen sic interpretatur, q. d. « Sapientia opibus tanto est clarior, quanto umbra sua splendidius apparet argentum, » q. d. Tanto praestat sapientia argenteo, quantum argentum praestat argenti umbra; scilicet sicut umbra argenti tantum est umbra: sic argentum tantum est umbra sapientiae. Olympiodorus vero sic legit, *in umbra ipsius sapientiae, sicut umbra argenti*; sique mystice explicat: *Argentum*, inquit, *significat disciplinam et scientiam*; hujus umbra est sermo doctoris, qui discipulum doceado ad scientiam perducit, sicut umbra perducit ad corpus, quod jacet umbram; umbra sapientiae vero est practica vita: haec enim est velut praevia introductio et umbra, quae nos ducit ad sapientiam, id est ad rerum divinarum contemplationem, q. d. Sicut sermo doctoris deducit discipulum ad scientiam, sic vita activa et virtutibus exercita manu ducit hominem ad vitam contemplativam, puta Martha ad sororem Mariam.

HOC AUTEM PLUS HABET ERUDITIO ET SAPIENTIA. QUOD VITAM TRIBUIT POSSESSORI SUO. — Eruditio et sapientia sunt idem, vel fere idem, ut dixi initio *Proverbiorum*, puta ipsa prudentia et virtus. Unde S. Hieronymus in *Comment.* vertit, *quod amplius est scientiae sapientia vivificabit* habentem; Chaldaeus, et *augmentum cognationis sapientiae vivificabit dominum suum*; Hebraeus, et *excellens scientiae (quae est) sapientia, vivificabit possessores suos*; Septuaginta, et *abundantia scientiae sapientiae vivificabit eum qui ab ea, scilicet sapientiam didicit, et sapiens evasit*; Syrus, et *praestantia sapientiae cognationis vivificabit dominum suum*; Arabicus, *praestantia cognationis sapientiae vivificabit illum qui acceditur ab ea*; Campensis, *hoc habet supra divitias sapientia, quod sapientem perducit ad vitam aeternam*; Thaumalurgus, *vita hominis non ex cadaverum et fragilium opum collectione et possessione, sed ex sapientia provenit*.

Potest tamen eruditio, sive cognitio, vel scientia a sapientia distingui, ut illa sit intelligentia rerum humanarum, haec divinarum; illa sit *in* agendo, haec in contemplando; illa Lyranus et Hugo; illa sit actus sapientiae, haec habitus, ita Dionysius.

Porro prudentia et sapientia homini tribuit vitam triplicem: primo, corporalem: facit enim ut corpus noxia vitando et sobrie vivendo sit sanum, vegetum, robustum; secundo, spiritalem, ut scilicet anima vivat juxta dictam rationis, pruden-

tie, legis divinae, gratiam et charitatis: *tertio*, gloriosam, qua perducit hominem ad vitam et gloriam aeternam. Hoc est quod dicitur *Proo. iv. 10*: « Audi, fili mi, et suscipe verba mea, ut multiplicentur tibi anni vite. » Et cap. iii, 18: « Ligum vite est is, qui apprehenderit eam, » cum ex adverso hoc cap. *Ecl. vers. 18*, dicatur: « Noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo. » Et *Ecl. iv. 12*: « Sapientia filiiis suis vitam inspirat. Qui tenuerit illam, vitam hereditabunt. » Et *Beruch. cap. iii, 28*: « El quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam. » Vide quae haece locis annotavi.

Quin et Cicerio *Tuscul. li. 3*: « Quid, ait, est sapientia? Est sanitas animae. » Et *Cornelius in Trium. 2*: « Sapientia etatis condimentum est: sapiens etatis cibus est. » Et alius: « Lux vite sapientia. » Et alius: « Ter geminae sorores sunt: sapientia, caritas, sanctitas. »

Pro vesteris suae, hebraice est בעלתי bealati, quod vertit *plurimam* vel *sponsam suo*, vel potius *sponsis suis*; est enim plurale, *g. d.* Sapientia viro, qui illam sibi despondit, et velut sponsam conjugio copulat, affert dotem amplam, si non auri et argenti, certe vite multiplices non qualis qualis, sed juuende, sanctae, beatae et aeternae, quam illi committit, iuxta illud: « Longitudo dierum in dextera illius, et in sinistra illius divitiae et gloria, » *Proo. iii. 16*. Sic h. Henricus Suso per visum sapientiam sibi velut sponsam despondit, et cum ea veram vitam in dote accepit, uti dicit *Ecl. xv. 2*.

Denique sapientia non tantum vivitibus vitam conservat, auget, prolongat, sed et mortuos ad vitam resuscitat, cum peccatores per poenitentiam ad vitam gratiae revocat, uti Christus, Apostoli, virique Apostolici multos ad vitam tum corporalem, tum spiritalem revocarunt, et in dies revocant.

14. CONSIDERA OPERA DEI, QUOD NEMO POSSIT CORRIGERE QUEM ILLE DESPERERIT. — Symmachus, *imminuit*; Hebraei, *vide opus Dei, quia quis poterit dirigere, vel rectum efficere, quod, vel quem ipse curavit et obligavit?* Nam וְעַתָּה וְעַתָּה ascer tam in neutro quod, quam in masculino *quem*, significat; Septuaginta, *vide opera Dei; quoniam quis poterit adorare quem Deus percusserit?* Syrus, *vide opus Dei; quia quis poterit confirmare illum qui est perturbatus?* Arabici, *considera artes Dei; quis enim poterit decorare eum quem mutat Deus?* Tigurina, *quis poterit revocantur* (alii, *optare*; alii, *decurare*, vel ad aequalitatem revocare; Campensis, *resistere*) quod ipse depravit, id est, ut Vatablus, *quem pervertit suum*; Cajetanus, *quod totum fecit ille*; Campensis, *quod perdidit ipse*; alius, *quod ille defecit*. Hinc suspicari quis posset vulgatum Interpretem quoque verbum *desperet*, nisi omnes Codices constanter legissent *desperet*. Jam

Primo, aliquid cum Cajetano hanc gnomen explicat de curvatura caelorum, clementorum, totiusque globi terrae et mundi, *g. d.* Deus curvavit

omnes caelorum et elementorum orbem, eosque fecit rotundos et sphaericos; quis ergo eos quadrare, vel *desperet* efficere poterit? Similiter: *caelum gyros et trames solis, lunae et caelorum Deus fecit circulares*; quis ergo eos mutare et rectos facere queat, ut non per Zodiacum, sed recta linea ab Oriente in Occidentem decurrant? Ita David de pomis haec refert ad obliquationem motuum orbis, ex qua subinde provenit obliquatio et pravitas morum humanorum. Sic et Hebraei in *Midras Coheleth*, quos in fine hujus versus citare fusius.

Secundo, Chaldaeus accipit de hominibus curvatis et distortis, vel quoad pedes, vel quoad totum corpus, puta claudis, mutilis vel mancia. Unde vertit, *contemplare opera Dei et potentiam ejus, qui facit caecum, et gibbosum, et claudum, ut sint mirabilia in saeculo, quoniam quis poterit vel unquam eis corrigere, nisi Dominus qui sic eos contorsit?* Et Olympiodorus, *quis potest corrigere qui prave sunt obliquata, ut claudus, nisi Deus mundi auctor?* Sic et S. Hieronymus, qui citat illud *Ezod. cap. iv, 11*: « Quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et caecum? nonne ego? » Thama-turgus, *quis poterit reparare quae iuste a Deo videtur neglecta?* Auctor *Catena Graec.*, *quis resarcire et instaurare valet, quae Deus iusta ratione neglectis et praetermissis videtur?* *g. d.* Nemo potest corrigere defectus naturales ex peccato Ade, vel proprio contractos, v. g. Nemo potest caeco dare visum, surdo auditum, claudis libas rectos. Ne ergo nos misera horum vanitas cruciet et torquet, quia ei humanitas succurri non potest; illius ergo remedium a Deo, non ab homine petendum est. Ita Clarius, Cajetanus, Arboreus, Morinus, illic facit praeis apologus: Asellus querebatur se carere cornibus, cauda simius. Te'pa haec audiens: « Qui potes conquirere, ait, cum caecitatem meam videatis, malum utique vestris longe majus et acerbius? » Epimythium: « Aequis infortunia nostra perferimus, cum aliorum graviora caecimus. »

Tertio, melius alii haec accipiunt de curvitate spiritali morum. Cum enim dixerit Salomon sapientiam possessori dare vitam, quam et ipse alii communicare queat, ne quis objiciat: cur ergo sapientes non convertunt et vivificant omnes sceleratos, qui in mundo sunt? Occurrit et respondet quod nemo possit corrigere quem auctor Deus obliquavit et desperavit (1).

Nota primo, Deum proprie et positive neminem curvare et hectore ad peccata: et hoc enim est error non solum blasphemus, sed et stolidus; qui ratione enim Deus, qui est ipsa increata puritas, bonitas, sanctitas, ad peccatum et scelus hominum hectat, ac hectendo peccet? Sapienter et de-

(1) Vide opus Dei: nam quis poterit *desperet* facere quod ille curvavit? Quae Deus manca et imbecilla esse voluit, quis ea mutare et emendare poterit? Ergo, si sapienter, vite miseris patienti feras animo.

vires Fulgentius ad *Monimum*: « Deus, ait, peccatorum non est auctor, quorum est ultor. » Unde Calvinus, Melancthon et similes, qui Deum faciunt auctorem omnium operam tam malorum quam honorum, ut opus Dei sit tam proflidius Judae, quam vocatio Petri et conversio Pauli: hi, inquam, Deum negant esse Deum, et Deum suum faciunt diabolum. Hic enim est auctor et inventor omnis mali.

Deus ergo dicitur despiciere et pervertere impium eo modo, quo dicitur execrare, obdurare, tradere in reprobam sententiam, scilicet indirecte, permissive et objective, quia scilicet in penam praecedentium peccatorum, primo, permittit impium sequi cupiditates suas illicitas ut iis totum se dedat; secundo, ei gratiae suae copiam subtrahit, eumque quasi deserit, unde Noster apte hic vertit *desperet*; tertio, occasiones voluptatum, tunc talis et duritiei ei objicit, bono quidem fine, sed quibus impium abusurum, seque obduratum praenoscit, uti fuso ostendi *Ezod. cap. vii, 3, et Rom. 1, 24*.

Igitur proprie peccator seipsum pervertit, obdurat, execrat; Deus vero improprie, quia scilicet eum in sua perversitate deserit et derelinquit. Quare prius peccator deserit et despiciat Deum, quam deseratur et despiciatur a Deo. Nam, ut ait S. Augustinus, *Ad Art. sibi falso imposit. art. 7*: « Qui (Deus) nisi prius deseratur, neminem deserit, et multos desertores ad se convertit; » et Fulgentius, *lib. 1 ad Monimum, cap. xiii*: « Juste deserit a Deo, qui deserit Deum; » et ex utroque Concilium Tridentinum, *sess. vi, cap. xi*: « Deus sua gratia justificatos non deserit, nisi ab eis deseratur. » Hinc Deus talibus improprie, dicens: « Quia vocavi, et renuistis: extendi manum meam, et non fuit qui aspiceret. Desperastis omne consilium meum. Ego quoque in interitu vestro ridebo, » *Proverb. 1, 24*; et: « Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris, » id est, cum eo qui se pervertit perverse te geres, o Domine, *Psal. xvii, 27*. Et: « Si ambulaverint ad me perversi, et ego ambulabo ad eos perversus in furore meo, » *Levit. xxvi, 23*, juxta Septuaginta.

Nota secundo, Deum despiciere perversos, non quod omnia gratiae, etiam sufficientis, et ad peccata vitanda necessaria auxilia iis subtrahat: sic enim necessario persistent in sua perversitate, et persistendo non peccarent: omne enim peccatum est uberium, non necessarium. Rursus sic perversi non essent in via salutis, sed in termino, uti sunt demones, quia scilicet obstinati sunt in sua malitia, et prorsus a gratia Dei deserti et despecti. Hic illud ergo eos negligere et despiciere, quod quod rara et exigua eis det gratiae auxilia, etas illuminationes, terrores, impulsus, ut se convertant, quae comparata cum eorum perversitate et obstinatione, adeo parva sunt, ut videantur a Deo relicti et despecti, ac traditi peccato et diabolo.

Nota tertio, neminem posse corrigere obduratum, vel desperatum a Deo, tum quia illa gratiae auxilia, quae ei dat Deus, adeo, ut dixi, sunt modica et infirma, ut cum eis solis difficultissimi sit eum corrigi, ac moraliter, sive prout communiter accedit, sit quasi impossibile eum converti; tura quia homini id est impossibile, si Deus non concurrat, ac benignioribus gratiae oculis eum aspiciat et illustret, sed solito more deserat et despiciat. Est ergo impossibilitas haec non absoluta, sed conditionata et in sensu composito, non diviso. Et hoc proprie non intendit Salomon, *g. d.* In talibus non ad hominis utpote invalidi, sed ad Dei potentissimi opem et gratiam recurrendum est. Deus enim Paulum, Magdalenam, Mattheum, Pelagium poenitentem, Mariam Aegyptiacam, quos per multos annos desperaverat, benignius aspiciens correxit, et ad magnam sanctitatem evehit.

Hunc esse sensum patet ex cap. 1, vers. 13: « Perversi difficile corriguntur, » ubi difficile vocat, quod hic impossibile: utrobique enim eadem sunt verba in Hebraeo. Ita passim Interpretes ac scholastici, ut D. Thomas, 1 part., *Quest. xxiii, art. 3, ad 3*; Suarez, Vasquez, Valentinus, Bellarminus et Molina, 1 part., *Quest. xxiii, art. 5*, in fine. Hoc est quod de Pharaone ait S. Augustinus, *propos. 62 in epist. ad Rom.*: « Non ergo illi impetrabitur, quod tunc non obtinuerat, quandoquidem obdurato corde obtinere non poterat, » quia scilicet Deus obduratus non omni hora, vel momento dat gratiam qua molire possint suam obdurationem, sed certis et stans horis illi placitis; qua si tunc utantur, possunt Deo vocanti et pulsanti obtinere. Porro licet obdurati non semper habeant auxilium gratiae, quo obdurationem exeunt, et convertantur, habent tamen semper illud, saltem in actu primo, sibi a Deo preparatum ad hoc, ne novum peccatum committant, utique impetrant; alioquin enim necessario peccarent, immo consentiendo tentationi non peccarent, quia sine gratia illi resistere nequeunt: nemo enim peccat in eo quod vitare non potest. Nam, ut ait S. Augustinus, peccatum adeo est voluntarium, ut si non sit voluntarium, non sit peccatum, sicut homo, nisi sit rationalis, nequit esse homo.

Huc facit illud S. Isidori, *lib. 1 De Summo bono, cap. xvi*: « Desere deo, nullus pariter potest; nonnulli autem ita despiciuntur a Deo, ut deplorare mala sua non possint, etiamsi velint. Consilio immundorum spirituum hoc fit, nam quia ipsis negatum est praevaricationis regredi ad iustitiam, obserare autem poenitentiae hominibus cupiunt, ne ipsi ad Deum revertantur, sed eos habeant socios perditionis; illud quibuscumque fraudibus agentes, ut aut deserantur a Deo, aut flagellimunitate desperent. Ingemiscunt autem jugiter, et excausa omni securitate lugentiam,

ne dei secreto et justo iudicio deseratur homo, et pendens in p[er]tente dem[on]is relinquatur. »

Nota quarto, nonnullos Theologos velle ex hac gnomo probare Deum ante omnem previsionem demeritorum, reprobus ex mero suo beneplacito reprobasse: per despectionem enim accipiunt reprobationem, sed peperam; aliud enim significat despectio, ut jam dixi. Nam S. Augustinus, S. Prosper et passim theologi docent Deum neminem reprobasse ante demerita: reprobatio enim est iudicium et sententia dei de demeritis, qua peccatores ob peccata damnat ad gehennam; nam omne iudicium et supplicium irrogatur propter demerita: poena enim praesupponit culpam.

Nonnulli tamen, ut Suarez, Bellarminus et alii, hanc gnomen extendunt ad reprobationem, idque duplici modo et sensu: *priori*, de reprobatione positiva et completa, *q. d.* Cum Deus aliquem ob scelera reprobavit et damnavit ad gehennam, impossibile est ut quis eum corrigat et salvet. Ratio est, quia impossibile est ut quis mutet dei sententiam et decretum, ac pariter impossibile est ut scelera, que ponuntur iam facta vel futura, non sint facta vel futura. *Posteriore*, de reprobatione permissiva et inchoata, *q. d.* Cum Deus quem collocat in illa serie circumstantiarum et gratiarum, in qua praevidet eum peccaturum, et in peccato moriturum, ideoque a se reprobandum et damnandum, nemo potest eum transferre ad contrarium seriem gratiarum, qua praevidet in ea positos bene usuros gratia, in eaque morituros, ideoque salvandos, in qua Deus collocat omnes praedestinos et electos, *q. d.* Nemo potest quem constitutum in serie eorum, qui ob peccata praevidentur damnandi, transferre in seriem salvandorum, nec vice versa. Solius enim Dei est has series constituere, et salvandos praedestinare, damnandos vero ob scelera reprobare. Verum, ut dixi, de reprobatione hic proprie, et per se non agitur, sed tantum consequenter, quatenus scilicet obdurati ceterique, qui in peccato usque ad mortem persistent (qui hic vocantur despecti a Deo), a Deo reprobantur et damnantur. S. Bonaventura affert in exemplum filios Ilii, quos pater corrigere non potuit, quia Deus eos, utpote perversos despiciens, voluit occidere. Additque ista opera consideranda esse ad timorem. Quis enim non paveat, ignarus an forte gratia congrua ad resurgendum e suis sceleribus privetur? Hic ergo usurpare licet illud *Habacuc* III: « Consideravi opera tua, et expavi. » Hec Bonaventura.

Moraliter Hugo ex hoc loco taxat praedicatores, qui indignentur, si auditores non corrigan[ur]: si autem corrigan[ur], infan[ti]um, quasi hic sit *fructus* suae eloquentiae; cum cogitare debeant se iuxta lucernam exhibere, cibos portare, praecones agere, tuba canere, campanam pulsare. Deum vero interius mentes mutare et convertere.

Porro S. Augustinus, *De Corrupt. et grat. cap. xv*, docet omnes perversos esse corripiendos, tum qui rescimus an sint reprobi, an vero electi, qui se correptione nostra convertant. Nam quia superioris officium est corrigere subditum peccatorem, esto ipse se non emendat ad aliorum instructionem et correptionem.

Audi S. Gregorium hunc locum pertractantem, lib. XI *Moral. cap. v*: « Mutum est os omne quod loquitur, si ille interius non clamet, qui aspirat verba que audiuntur. Hinc Salomon dicit: Considera opera Dei, quod nemo possit corrigere quem ille despexerit; nec mirum si a corde reprobo praedicator minime auditur, dum nonnumquam ipse quoque Dominus in his que loquitur resistunt moribus impugnantur. Hinc est enim quod Cain et divina voce admoneri potuit, et mutari non potuit: quia exigente culpa malitiae, iam intus Deus cor reliquerat, qui foris ad testimonium verba faciebat. » Subdit deinde ex textu Job: « Bene autem subditur: Si inelusit bonum, nullus est qui aperiat. Quia omnis homo per id quod male agit, quid sibi aliud, quam conscientiae suae carcerem facit, ut hunc animi reatus premat, etiamsi nemo exterius accuset? Qui cum iudicante Deo in malitiae suae coecitate relinquatur, quasi intra semetipsum clauditur, ne evadendi locum inveniat, quem invenire minime meretur. Nam saepe nonnulli a pravis actibus exire cupiunt, sed qui eorumdem actuum pondere premuntur, in male consuetudinis carcere inclusi a semetipsis exire non possunt. »

Denique Hebraei in *Midrash Coheloth*, id est in *Expos. Eccles.*, hoc loco, quos citat Hieronymus a S. Fide, ex judeo christianus, lib. I *Contra Iudaeos*, cap. VII, quem citavit Benedictus XIII Pontifici (Petra de Luna), cujus erat medicus anno 1412, (extat tom. IV *Biblioth. S. Patr.*): Hebraei, inquam, inducunt R. Juda narrantem quod Deus adquam, eadem hora qua illum creavit, circumduxerit per universas arboras paradisi, dixeritque illi: Respice opera mea, quam pulchra sunt! omne quod creavi, amore tui creavi. Vide ergo ut non pecces, ne causam dissolvendi mundum mihi praebas: quia si pecces, nemo est qui reparare possit, nisi justus Messias per mortem suam, cujus tu proinde eris causa: quasi hic Salomon ad historiam illam alludat, imo eam reficit. Verum haec apocrypha sunt, et Judaicas fabulas redolent. Esto eadem ad verbum citet Galatinus, lib. VI *De Arcanis fidei*, cap. X, illaque tribuat R. Azarias.

15. IN DIE BONA FRUERE BONIS, ET MALAM DIEM PRECAVE; SICUT ENIM HANC, SIC ET ILLAM FECIT DEUS, UT NON INVENIAT HOMO CONTRA EUM JUSTAS QUERELAS. — Hebraea, in die mala vide (tu es gusta, fructu) bonum, et malam diem vide (praevide, precave): hanc enim e regione, vel ex adverso (id est congruum, quasi oppositum et antithetum; Symmachus, simile) illius fecit Deus ad hoc verbum (hac de causa), ut non inveniat homo post eum

(verti potest, post se) quidquam, quod scilicet Deo quasi post tergum obijciat et oclamet, iuxta illud: « O Jane (Ifrons) a tergo quem nulla circum p[er]isit. » Forte Noster מַעֲמָוָה *maema*, id est quibquam, accipit quasi derivatum a מַעַם *man*, id est latus, vilium, macula, de qua quis queri et auctorem culpae videat. Septuaginta, in die bonitatis vive in bono, et vide in die mali; vide, et quidem. hunc congruentem istud fecit Deus de loquela, ut non inveniat homo post eum quidquam. Syrus, in die boni esto melior, et in die mali vide: etiam hoc adversus hoc fecit Deus de colloquio, quo nullam rem inveniat filius hominis post se. Arabicus, in die ultimo vive in bonis, et considera diem mali, considera cum illo, quod hoc fecit Deus, propterea quod verba quadrant haec, ut ne inveniat homo, neque respiciat post se ullam rem.

Chaldeus vero per bonum, intelligit elemosynam: unde sic verit, in die quo benefecerit tibi Deus, tu quoque esto in bonis, et benefecit omnibus qui sunt in saeculo, ut non veniat super te dies mala; vide et contempera, haec quoque contra illam fecit Deus, ut arguat homines saeculi, ut non inveniat homo post se aliquid malum in saeculo illo. Vatablus, tempore felici sis letus, et tempore aspero circumspice (hoc cumpe Deus immiserit afflictionem: nam hunc eum illis Deus temperat), ut nihil (certi) homo post ipsam (Deum) inveniat, id est, ita ut non possit reprehendere Deum, nec dicere: Averti ab eo nimium letitiam, et tamen Deus me non revocavit. Haec Vatablus. Jam quoad sensum

Primo, S. Hieronymus: « Scio, inquit, me audivisse in ecclesia ab eo qui putabatur habere scientiam Scripturarum, ita hos versiculos edisertos: Dum in hoc praesenti saeculo es, et boni aliqui operis potes facere, labora, ut postea ipse securus in die malo, id est in die iudicii, torqueri alios videas; sicut enim praesens saeculum fecit Deus, in quo nobis fructum bonorum operum possumus preparare, ita et futurum, in quo nulla boni operis datur facultas. Visus est quidem suadere, cum diceret, audientes. »

Hunc sensum probat Aleminus, Hugo et Dionysius; minus apte Lyranus sic expouit, *q. d.* Diebus festis et solemnibus lautius vive; his vero qui deputati sunt ad victum, quales sunt quadragesimales, abstine [t].

Secundo, S. Hieronymus refert haec ad libertatem arbitrii, ut possit eligere bonum vel malum. Quia enim Salomon dixit multa esse mala tam in natura, quam in moribus, ne quis id miretur,

[.] Maurer: « Die boni, felicitatis, esto in bono, hoc tempore tibi ei fructu, et diem mali vide, eum sapienter perhoras, non etiam hunc pariter atque illum fecit Deus, sicut ut non inveniat homo post se quidquam, i. e. eo consistit, ut homo, ad id, quod e vita excedens, nullam rem sicut auctore poterit, animum advertat, et hanc re inclinet, ut a nihil honorum terrestrium animo se abstinere res adversas, que hanc bona minuit et eripunt, patienter ferat. »

subdit orbem hunc ex contrariis, puta bonis et malis constare, fisque valat antithetis honestari et ornari, ut ex his homo bona eligat, mala respuat. Audi S. Hieronymum: « Et bona, inquit, et mala prout tibi evenierint sustine. Neq[ue] putes vel honorum tantum, aut malorum in mundo esse naturam, cum ex diversis mundus iste contrariis subsistat: calidis et frigidis, siccis et humectis, duris et mollibus, tenebrosis et lucidis, malis et bonis. Hoc autem fecit Deus, ut habeat sapientia locum intelligendo bonum et vitando malum, et liberum homini relinquatur arbitrium, ne se dicat insensibilem et stolidum a Deo esse generatum, sed eum ideo fecisse diversa, ut homo queri de sua conditione non posset: simulque hoc testimonium consequenter superioribus copulabitur, in quibus ait: Quis poterit adornare quos pervertit Deus? »

Tertio et genuine, refer haec partim ad vanitatem mundi, utpote in quo ubique mala admixta sunt bonis, puta tristitia letis, calumnia laudibus, infortunia bono fortunae; partim ad Dei providentiam, que adversa prosperis contemperat, ne si semper homini obvenerint adversa, caderet animo et desperaret, aut si semper prospera, superbiat et insolensceret, atque hac ratione nullam haberet homo justam contra Deum querendi occasionem; partim ad prudentiam, quam docet hic hominem, ut sciat quomodo se gerere debeat in prosperis aequae ac adversis. Sensus ergo est, *q. d.* Cum hic mundus vanitate et varietate plenus sit, ideoque in eo mala bonis et tristitia letis sint permixta, tu, o homo, si sapiis in die bono, id est prospero, felici et laeto, moderate fructu tua prosperitate, sed simul praevide et precave diem contrarium adversitatis et tristitiae, atque contra eum te obarma, ut rationes et modos eum declinandi, vel sustinendi, vel superandi adinvenias: Deus enim sapienter hunc cum illo composuit et opposuit, tum ut mundum hic quasi antithetis ornaret; tum ut homini lapsu continentiae, penitentiae, patientiae ceterarumque virtutum continuo exercitacionem praerbet. Unde non habet homo, quod iuste contra eum queratur; si enim id faciat, ingratus erit Deo in prosperis, iniquus in adversis: quare se in Dei providentiam resignet, illum laudet, et in omnibus gratias agit, itaque semper laete et sancte vivat. Ratio a priori est, tum vanitas et varietas rerum subalternarum; tum quod homo post lapsum perdidit mentis perfectae constantiam et aequilibrium; ideoque nunc nimis attollitur, hilarescit et superbit, nunc nimis deprimitur, tristatur, et fit pusillanimis, ut vix unquam in medio virtutis et aequanimitatis consistat: quare ad hoc ejus vulnus sanandum Deus nimis sese attollenti adversa que eum depressant, nimis vero depresso prospera que eum erigant, immittit. Rursus haec vicissitudo non sinit eum torpere, esseque desidem in studio virtutis, cum nunc prospera, nunc adversa eum

concentiant et exagitant, ut contra illa se obarmet confidentia, contra haec vero patientia. De quo haec ratio dicit homo se plene Deo resignare: « cum sperare, ac totus ab eo pendere, ut dicat cum S. Job, cap. II, 10: « Si bona suscipiamus de manu Dei, mala quare non suscipiamus? » Et cap. I, 21: « Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum. » Et cum S. Paulo: « Scio abundare, scio et penuriam pati. » Salomonem de more secutus Siracides, cap. XI, 27: « In die bonorum, ait, ne immemor sis malorum: et in die malorum ne immemor sis bonorum. » Nam, ut idem ait cap. XXXIII, 43: « Contra malum bonum est, et contra mortem vita, et contra vitium justum peccator. Et sic inferre in omnia opera Altissimi, duo et duo, et unum contra unum. » Vide utrobique dicta. Unum enim contrarium temperat et moderatur alterum, illudque ad auream mediocritatem, quae homini salutaria sit totique mundo, reducit. Nam, verbi gratia, adversa deprimit inflationem et fastum prosperitatis, prospera extollunt dejectionem et angustias adversitatis: de quo eleganter Olympiodorus: « Consonum est quod videtur dissonum, et aequale, quod inaequale videtur. » Congruunt ergo, et conspirant in unum unius mundi, uniusque hominis sapientissimam providentiam, ait S. Hieronymus, « diversa contraria, calida et frigida, sicca et humecta, dura et mollia, tenebrosa et lucida, mala et bona. » Illa Fineta.

Idem a Salomone didicere philosophi: « Contrarius rerum aeternitas constat, » ait Seneca, *epist.* 108, ex Cleante et Cicero. Adhuc: « Optimum est pati quod emendare non possis, et Deum, quo auctore cuncta proveniunt, sine murmuratione comitari. Malus miles est, qui imperatorem gemens sequitur. Quare impigri atque alacres expulsum imperia, nec desinat hunc operis pulcherrimi cursum, cui quidquid patitur, in-textum est, et sic alloquatur Jovem, cuius gubernaculo moles ista dirigitur. Duce me, parens celsique domitor poli, quocumque placuit: nulla parendi mora est. Adsua impiger: fac nolle, comitator gemens, malusque patiar quod pati licuit bono. Duceunt volentem fata, nolentem trahunt: sic vivamus, sic loquamur, paratos non inveniat atque impigros fatum. Ille est magnus animus qui se Deo tradidit. At contra ille pusillus et degener, qui oblectatur et de ordine mundi male existimat, et emendare mavult Deos quam se. »

Vide etiam, lib. II *De Benef.* cap. XXXI, hominum contra Dei providentiam querelas roentem et rebellentem. Plutarchus, lib. *De Tranquill. animi*: In Iyra, ait, sunt soni acuti et graves: sic in vita nostra res calamitose prosperis permixta concinnam edunt harmoniam. Scite Iyram vite nostrae utrinque pulsat Deus: quare non tantum

patienter, sed et hilariter ac jucunde modulos hosce divinos audiamus.

Sapienter S. Gregorius, hom. 19 in *Eccl.*, longiuscule ante fin.: « Discamus, inquit, fratres, non solum in prosperis, sed in adversis quoque gratias agere. Pater enim nobis ex pietate sua factus est conditor noster, nosque adoptivos filios ad hereditatem regni caelestis nutrit; et non solum donis refecit, sed etiam flagellis erudit. » Unde concludit: « Si itaque, fratres charissimi, sic per praecepta Dominica et per sanctorum exempla gradimur, ut nos nec prosperitas elevet, nec adversitas frangat, habere nos ante omnipotentis Dei oculos palmas hinc et inde monstramus, cui est honor et gloria in saecula saeculorum. »

16. HOC QUOQUE VIDI IN DIEBUS VANITATIS MEAE. JUSTUS PERIT IN JUSTITIA SUA, ET IMPIUS MULTO VIVIT TEMPORE (Syrus, *prolongatus est*; Aquila, *longavit est*) IN MALITIA SUA. — Arabicus, *quod erit justus perditus in justitia sua, et erit impius perseverans in malitia sua. In justitia et in malitia potest accipi primo, materialiter, q. d. Justus perit, cum sit innocens et mereatur longam vitam; impius multum vivit, licet sit nocens et mereatur citam mortem. Secundo, formaliter et casualiter, q. d. Justus perit propter justitiam, uti propterea occisi sunt martyres ob fidem a tyrannis; impij vero prolongant vitam propter suam malitiam, quia scilicet libere dominantur, rapiunt, epulantur, omniaque ad vitam prolongandam commoda per fas et nefas sibi accersunt (1).*

Apte necitur haec gnome praecedenti, quia utraque recenset vicariam rerum contrariarum successionem. *Dies vanitatis* vocatur praesens haec vita, quia vanitati, id est inanitati, mutatio, morti, miseris, peccatis obnoxia. Perperam Bonaventura, Hugo et Glossa pro *vanitatis* legunt *navitatis*.

Sensus clarus est, tum ex ipsis verbis, tum ex rerum experientia; videmus enim non raro justos cito occidere, impios vero esse felices et longevos. Sic Isaias ait cap. LVII, 1: « Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo. » Idem ait Sapiens, cap. II, 12 et 20; Jeremias, cap. II, 21, et cap. XII, 7 et 8. Hebraei apud Galatinum lib. VI, x, per *justum* accipiunt Christum, cuius brevem vitam citamque mortem censent hic praedici, qui mortuus est in justitia, id est justus et innocens, ut peccatores justificaret et vivificaret. « Consummatus ergo in brevi explevit tempora multa. » *Sapient.* cap. IV, ubi vers. 14 et seq. pluribus de causis brevitatis vite piorum agitur. Sic Abel cito occisus est a Cain, Manasses vero impius regnavit annos 50, cum Josias plus tantum 31, David 40, Ez-chias 29. Acedit quod justus jejuniis, ponitibus, sigillis, orationibus, studiis extectent corpus, spiritusque vitales consumant, itaque tabescent

(1) *Haec omnia vidi, etc.: est justus qui perit, etc., et est improbus, etc.*

et moriantur, cum impij corpus epulis saginent. Subinde tamen justis Deus prolongat vitam, impii abbreviat, juxta illud: « Viri sanguinum, et dolosi non dimidiabunt dies suos, » *Psal.* LIV, 24. Et: « Honora patrem tuam et matrem tuam, ut sis longaevis super terram, » *Exod.* XX, 12; *Deut.* V, 16. Ita vices utrisque alternat Deus, ut vite hujus vanitatem et future veritatem homines agnoscant, et ad illam anhelent. Adde Deum piis propitium, brevitem vite hujus pensare longitudine majoris melioris vite in caelo; impiorum vero longevitatem permittere iratum, ut scelera indeque penas acriores in gehenna sibi accumulent. Audi S. Hieronymum: « Huc simile est quod ait Salvator, *Matth.* X: Qui invenit animam suam, perdet eam: et qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam. Machabei pro lege Dei atque justitia visi sunt in sua perire justitia, et martyres qui sanguinem suum fudere pro Christo. E contrario, qui ex illo tempore suam carnem comederunt, et post adventum Domini sacrificaverunt idolis suis, hi visi sunt in hoc saeculo vivere, et propter suam malitiam perseverare longaevis. Sed Dei in oculo patientia est, et tribulare nunc sanctos, ut recipiant mala in vita sua, et peccatores non visitare pro scelere, et quasi ad victimam reservare, ut illis possit aeterna bona restituere, et his mala inferre perpetua. Hebraei justos perentes in justitia sua, filios Aaron suspicantur, quod dum putant se juste agere alienum ignem obtulerint; et impium longaevis in malitia sua Manassem dicunt, qui post captivitatem restitutus in regno, longo deinceps vixit tempore. »

Porro Thaumaturgus vertit, *et ego olim non recte ambulans cognovi quomodo justus in justitia sua perseverans usque ad mortem non excidat, insidiosusque et impius cum scelere suo commoriatur.* At vero S. Cyrillus, *De Adoratione in spiritu*, lib. VII: Fieri, ait, potest ut quamvis id fiat quod lex jubet, tamen lex ipsa violetur, nisi lege quis recte utatur; hocque illud est, opinor, quod ait Salomon: « Est justus qui perit in justitia sua. »

Chaldaeus autem: « Omnia vidi in diebus vanitatis meae, quod a facie Domini decernuntur bona et mala, ut sint in saeculo per causam siderum, quibus creati sunt filii hominum; quod si justus perit in justitia sua in hoc saeculo, justitia ejus servata est in saeculo venturo; et est vir impius cuius dies prolongantur in peccatis suis, et numerus operum suorum pessimorum servatur ei in saeculum venturum, ut ultio sumatur ab eo in die judicii magni. »

Denique Hebraei hic in *Midrash*, sive in Glossa, quos citat Hieronymus a S. Fide, lib. I *Contra Judaeos*, cap. VII, et Galatinum, lib. VI, cap. X, per justum accipiunt Moysen, de quo hanc narrat historiam, imo fabulam: « Justus perit in justitia sua. Hoc, inquit, dicitur de Mose, qui quidem factus est similis filio cujusdam mulieris quae cum esset (ex fornicatione) praegrans, ejus cri-

minis causa, posita in vinculis peperit filium, et mortuus est: ille filius ejus jam nutritus in carcere remansit; post aliquot temporis spatium, dum rex per ostium carceris transiret, foecis ille clamavit dicens: Domine rex, hic natus et nutritus sum, cum ego nihil peccaverim; cuius delictum sum hic? Et rex ei: Propter delictum matris tuae. »

17. NOLI ESSE JUSTUS MULTUM (id est plus aequo et nimis, unde sequitur): NEQUE PLUS SAPIAS QUAM NECESSÉ EST, NE OBSTUPESCAS. — Nota: Proprie nullus est nimis justus, aut nimis temperans, nimis fortis, castus, vel prudens, quia quo major est justitia vel virtus, eo est perfectior: « ergo nimis significat justitiam et virtutem degenerare in vitium per excessum, sicut calor naturalis, si sit nimius, ut justam complexionis temperiem excedat, degenerat in morbum, fitque febris. Ita nimis fortis dicitur temerarius; nimis temperans, insensibilis; nimis prudens, callidus. Porro Aristoteles, lib. V *Ethic.* cap. IV et V, docet omnes virtutes consistere in medio duorum vitiorum extremorum. excepta justitia: haec enim, ad non consistit inter contraria vita, sed inter duo inaequalia, scilicet inter lucrum et damnum, seu inter injuriam facere et pati, quaeque inter haec aequalitatem et medium. Polest tamen contrarium modo dici etiam justitia versari inter contraria vitia, quia v. g. qui debet alteri centum aureos, si tantum solvat 50, peccat per defectum, facitque creditor injuriam; sin solvat amplius, puta 150, non facit quidem injuriam; sed sibi ipsi iniqumus est; imo potest injuriam facere uxori, filiis et familia, si opes prodigat, cum eorum detrimentum, si nimium quinquaginta aureos ad illam abundantiam necessarios dedit, qui ad hoc non obligatur. Talis ergo proprie erit nimis justus, peccabitque per excessum justitiae ex una parte, scilicet creditoris, et per defectum ex altera, scilicet familia: quia enim excedit dando 50 creditoris, hinc deficit in alendo familia. Ita Franciscus Vallesius, *Sacrae Philos.* cap. LXVII. Jam

Patres et Interpretes varias hujus loci dant explanationes, easque appositas et probabiles. *Primum* esse: Noli esse, id est appare, nimis justus, ut tuam justitiam vendites, faceres, ostentes instar Pharisei jactantis et despicientis Publicanum vel peccatorem, *Luce* XVII, 11. Ita Thaumaturgus: « Porro, ait, qui sapiens est aut justus, ne videatur sibi ipsi immodice justus vel sapiens, ne forte, admissio peccato uno consequenter pluribus implicetur. » Et S. Augustinus in *Sermonibus*, num. 363: « Divinitus dictum est: Noli esse, astus multum; quoniam, inquit, non est justitia sapientis, sed superbia presumentis. Qui ergo sic fit nimis justus, ipse nimis fit injustus. Quis est autem qui se facit justum, nisi qui dicit se non habere peccatum? » Quales erant pelagiani, qui dicebant se esse justos suis meritis, per vires naturae, non Christi; per vires gratiae, adeoque se posse vitare omne peccatum etiam veniale. Similia dicit

S. Augustinus, tractat. 95 in *Joannem*. Sic quoque explicant Olympiodorus, Alecinius, Bonaventura, Lyraeus, Cajetanus et alii.

Secunda : Noli esse justus multum, id est, noli nimis rigide tueri vel prosequi jus tuum vel alterius, quia summum jus summa est injuria. Ita isidorus Pelusiotus, lib. III, *epist.* 320 : « Hoc sensu, ait, dictum est : Noli esse justus multum, noli justum severe ac rigide prosequi, verum per bonitatem id exsuperare. » Additque : Unde ille e septem Græcæ Sapientibus (Bias, vel, ut alii, Solon) « furatus est illud suum *πῶδον ἀγῶν*, id est, *ne quid nimis, est modus optimus, q. d. Utere subinde epikia, sive æquitate et discreta moderata justitie; idque primo, in justitia vindicativa, sive punitiva, noli esse nimis juris et justitie exactor, censor aut ulior: quia tales sunt rigidi et truces, qui nullam fratribus ex infirmitate peccantibus dant veniam, peccantem contra præceptum Christi : Nolite judicare, et non judicabimini : nolite condemnare, et non condemnabimini, » *Luc vi, 37*. Ita S. Hieronymus : « Si quem rigidum, ait, et truceam ad omnia fratrum peccata conspexeris, ut nec in sermone peccanti, neque propter naturalem interdum pigritiam moranti det veniam, hunc scito plus justum esse, quam justum est. Nam inhumana justitia est fragilitati conditionis hominum non ignoscens. » Et Bacharius, *epist. De Recipientis lapsis ad Januarium*, circa medium, tom. III *Biblioth. SS. Patrum* : « Noli nimium esse justus; quid erubescis, ait, conjungi homini peccatori? respice illum qui dicit : Noli nimium esse justus. Magister noster a latronibus vulneratum non solum cura dignum judicat, verum etiam ad stabulum suum et ovile reducit. » *Secundo*, in justitia distributiva, noli esse nimis justus, id est, cave ne nimis timeas beneficia vel premia dare indigno, quo fiat ut eadem etiam deneges digno. *Tertio*, in justitia commutativa, *q. d. Cave tantopere timeas alteri suam mercedem et lucrum non tribuere, ut tibi inferas damnum. Licet enim justitia consistat in æqualitate juris et debiti indivisibilis, ac proinde contra eam proprie non peccetur per excessum, sed tantum per defectum, ut docet Aristoteles loco jam citato; tamen quoad operationem et executionem justitie potest peccari per excessum, cum sollicit quis solvit debitum eo tempore quo non obligatur, cum magno republicæ vel suo detrimento, ut, cum quis gladium reddit furioso, quo ipse grassatur in civium eadem. Ita S. Augustinus in *Questionibus Veteris Testamenti*, *Quest. XV* : « Nimia justitia, ait, incurrit peccatum; temperata vero justitia facit perfectos: quia peccantibus ad singula si respondeas, non deerit tibi pecces. Hic ergo justus non est multum, qui Dei imitator est. » Audi S. Ambrosium, lib. I *De Patientia*, cap. 1 : « Etenim qui stultæ humane infirmitatis emendare studia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, et quodam modo pensare humeris, non abjicere. Nam pastor**

ille Evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abjicisse; et Salomon ait : Noli justus esse nimium. Debet enim justitiam temperare moderatè. » Causam urgentem subjicit : « Nam quemadmodum se tibi curandum præbeat, quem fastidio habes, qui contempti se, non compassionem medicæ suo putet futurum? Ideo Dominus Jesus nobis est compassus, ut ad se vocaret, neque dederet. Mitis venit, venit humilis. Denique edit : Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos. Reficit ergo Dominus Jesus, non excludit, neque abjicit; meritoque tales discipulos elegit, qui Dominicæ voluntatis interpretes plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur; et, cum ipsi querant Domini misericordiam, aliis eam denegant, ut sunt doctores novationorum qui *mundos* se appellant. » Igitur recte ait S. Hildebertus, *epist.* 23 : « Quisquis nihil reatus impunitum relinquit, delinquit: culpa est totam personam culpam; magnum quid et divinum sapit offensum clementis; bonus princeps ita crimen insequitur, ut, quem punit, hominem remaniscatur. »

Huc pertinet expositio Ferrandi Diaconi Carthaginiensis, qui S. Fulgentio cœvus et familiaris, doctrina et sanctitate floruit anno Christi 480 (exstat tom. IX *Biblioth. SS. Patr.*), scriptisque Patneticum ad Reginum Comitem, qua ratione dux quæ esse religiosus, in quo, *regula 5*, in fine, egregie hanc gnomen pertractat : « Diligere solita, inquit, et horrere vehementer insolita, nimia est justitia, non laude, sed reprehensione dignissima, si placet sapientissimi sententia Salomonis : Noli esse justus multum : neque sapias plus quam necesse est, ne obstupesceas, ne remaneas frigidus. Quis remanet frigidus? cui fervor subtrahitur charitatis. Noli ergo multum esse justus. »

Deinde regulam innocentie sextam hanc Duci statuit : « Quidquid dixeris, gesseris et dispoferis, ut Deo et hominibus placeas, noli esse justus multum. » Casus particularæ subjungit : « Incurrit aliquis gravissimam facinoris culpam? meretur judicalem sentire censuram. Tempera, dux optime, impetum severitatis, et dum reo supplicia inferuntur, interioribus auribus pietas dicat : Noli esse multum justus. Amicitia alius immemor, debita exhibere neglexit officia, dignus est abjici, meretur sentire asperam læsionem. Cohibere, obsecro, rectum dolorem, noli retribuere similia. Ne æstimes quasi inimicum, sed corrippe adhuc velut amicum, responde tibi sapientissimo Salomone : Noli esse multum justus. Esto ergo justus, sed noli esse multum justus. *Præter* justus ut corripas inquietos, noli esse multum justus, ut consoleris pusillanimes, ut suscipias infirmos, ut patiens sis ad omnes. » Et post nonnulla : « O quanta, dux sapientissime, dissimulanda sunt, quanta toleranda, quanta leviter attingenda!

quanta quoque sacerdotum intercessionibus concedenda ab illo qui sapienter audit : Noli esse multum justus! » Juxta illud S. Bernardi *ad Eugentium* : « reflector omnia videat, multa dissimulet, pauca castiget. » Subdit deinde Ferrandus : « Inter alia denique detractionis abscondito jaculo neminem vulnerabimus, nec in moribus bene viteplum sollicitus inquiremus unde culpentur, si loquatur unicuique nostrum per Spiritum Sanctum fidelis Scriptura : Noli esse multum justus. » Unde concludit : « Nullius onus portans per patientiam fit importabilis omnibus, paulatimque odio crescente, multorum animam primitus seditionibus, deinde publicis aperit prælis: cupiendo esse multum justus, vere factus injustus, et nomine aut officio ducis indignus. Necessarium vero proder sermonem, dux optime, sæpius repeto : Noli esse multum justus. »

Huc facit proverbium Arabum : « Non est justitia celeritas justitie, » *q. d. Non est judicii præcipitanda sententia, ne postea deprehendatur injusta.*

Tertio, noster Lorinus et Pineda sic exponunt, *q. d. Noli divina judicis curiosus scrutari, ut reductum divinæ justitie agere videaris, dicendo: Cur Deus permittit justum perire in justitia sua, et impium in malitia prolongare vitam? unde subdit, neque plus sapias quam necesse est; Septuaginta, noli argumentari plus quam oportet, ut velis disputare cum Deo, juxta illud *Jeremias xii, 1* : « Justus quidem tu es, Domine, si disputem tecum : verumtamen justa loquar ad te : Quare via impiorum prosperatur (1)? »*

Quarto, noli esse nimis justus, id est nimis bonus, nimis lenis, nimis placidus, ut peccata dissimules, nec iis resistas. Ita Chaldaeus, *ne sis justus nimium, ait, in tempore quo reus est peccator mortis, ut elementer agas erga eum, non occidens eum: nec sapiens fas sic amplius, justa sapientiam improborum, et ne discas vias eorum : ad quidnam pervertes viam tuam? Ita quoque Hebræi hinc in *Midrash* sive glossa, ac R. Hæcadas : Nimis justus, id est bonus, inquit, fuit Saul, qui pepercit Agag, et in bellorum armatis contra præceptum Dei, ideoque regno et vita excidit, lib. I *Reg. cap. xv, vers. 8.**

Quinto, plane, plene et adæquate, *q. d. Noli nimis esse et excedere modum in justitia, tum proprie dicta, tum generatim accepta, hoc est in virtute. Virtus enim consistit in modo, et medio duorum extremorum, quæ proinde vitia sunt. Ita S. Gregorius Nazianzenus in *Distichis* : « Cave, ait, ne, vel nimis rigidam justitiam, vel incurvam, vel versutam prudentiam habeas. Optimus enim omnibus in vobis est modus. Animi perfidiam rege, ne a loqui a fortitudine ad teme-*

ritatem desciscat. » Idem in præceptis ad Virgines :

In medio porrò virtus est fixa malorum :
Haut secus ac spinas inter rosa mollis acuta.

Idem, *orat. 26* : « Ne magnopere justus sis, ait, nec supra modum sapiens. Par *εὐμετρίαν* justitie abque sapientie detrimentum afferit, aeris tam in actione, quam in sermone animi. Impetus, a bonæ nempe et a virtute propter excessum excidens. Hanc enim defectus et excessus peræque labefactant, nec secus ac regulam additio aliqua aut subtractio. Nemo igitur sapientior sit, quam conveniat, nec lege exactior, nec luce splendidior, nec norma rector, nec præcepto divo sublimior. Id vero qua tandem ratione consequeremur? nempe, si modesti et compositi esse curemus, natura leges comprobemus, rationem decem sequamur, ordinem et disciplinam non aspernemur. » Quia et Aristoteles, *1 Ethic. cap. vi*, virtutem definit esse mediocritatem. Et Horatius :

Virtus est medium vitiorum utrinque redactum.

Et illud Hesiodi :

Mensuram serva, modus in re est optimus omni.

Hunc sensum exigit antithesis *vers. seq.* : « Ne impie agas multum : in Hebræo, *ne pecces multum. Rursum hoc sensu congrue hæc gnomen necitur præcedenti : « Justus perit in justitia sua, » q. d. Noli esse nimis in rigore justitie, penitentia, orationis, contemplationis, cæterarumque virtutum, ne tibi mortem, vel naturalem, vel violentam ab his qui hunc rigorem justitie non ferunt, accersas. Favet quoque causa quam subdit : « Ne obstupesceas : » nimium enim rigor mentem hebêtat, ac corpori stuporem inducit.*

Huc pertinet expositio Aben-Ezræ : *Nimis justus est, inquit, qui nimis juvenis, orationibus, laboribus corpus extenuat, imo enecat et ad summas stuporem desolationemque adducit. « Nihil minus expedit quam agrum optime colere, » ait Plinius, lib. XVIII, cap. vi, quia sic omnis ejus succus et vigor exauritur, ut fiat effectus sterilis : sic qui nimis laboribus mentem vel animum excolunt, illum enervant et stupidum efficiunt. Unde S. Bernardus, *serm. 4* in Psalm. *Qui habitat* : « Sicut, inquit, iste corporeus sol, licet bonus sit et valde necessarius, tamen et fervor ejus, si temperatus non fuerit, infirmo capiti, et splendor infirmis oculis nocet, nec est solis culpa, sed infirmitas: sic etiam sol justitie est. Unde et dicitur : Noli nimium justus esse, non quod justitia bona non sit; sed quia, dum adhuc infirmus sumus, oportet ipsa bona gratia temperari, ne forte elationis, aut indiscretionis vitium incurramus. » Et S. Ephrem, *epist. ad Joannem monachum, De Patientia* : « Noli esse justus multum : neque plus sapias quam necesse est, ne obstupesceas, » hoc est, inquit, ne*

(1) Hic sensus genuinus esse videtur. — Sequitur *vers. 16* : *Attamen ne sis impius nimis, etc. Te nimis fecundat, adhibeturque ob antithesim.*